

Vorbind de opera Profesorului Teodor Pavel, de preocupările sale statornice pentru epoca modernă, cu aplecări deopotrivă asupra istoriei secolelor 18-19 și până la primul război mondial, remarcăm faptul că Domnia Sa a abordat o gamă largă de problematice circumscrise în jurul a trei direcții principale: istoria politică și a relațiilor internaționale, cea a ideologiilor și instituțiilor politice, aspecte legate de istoria bisericii și nu în ultimul rând abordări dedicate imaginarului social și mentalităților colective. Profesorul a argumentat în cărțile și studiile publicate de-a lungul carierei sale științifice și didactice, că cercetarea istoriei naționale trebuie să se facă în primul rând din perspectiva conexiunilor cu realitățile mai largi derulate la nivel internațional.

Pentru profesorul și istoricul Teodor Pavel, toate temele pe care le-a abordat, le-a onorat și cultivat cu o seriozitate și o rigurozitate care au constituit un model de mare prețiozitate pentru toți cei care au dorit să-l urmeze.

Profesorul și-a asumat cu prisosință, a promovat și împărtășit calitățile pe care un bun istoric trebuie să le posede pentru a putea exercita această meserie în mod onorabil și cu profesionalism: apelul la documente de arhivă relevante pentru temele cercetate, cunoașterea limbilor izvoarelor și a paelografiilor specifice perioadei studiate, a limbilor de circulație internațională, lectura critică a surselor și a literaturii de specialitate, deschiderea spre dialog, spre inovație și adaptare la spiritul timpului.

Toate aceste calități și multe altele Domnia Sa le-a împărtășit generațiilor de studenți prin cursurile sale, seriilor de doctoranzi prin temele de cercetare pe care le-a coordonat, ideile și sfaturile le-a oferit cu generozitate și în același timp cu responsabilitate și un cult deosebit pentru echilibru și corectitudine... Suntem mândri că am avut ce învăța de la Profesorul nostru, și ca semn de respect și prețuire îi dedicăm volumul de față, cu expresia sentimentelor noastre de aleasă grațitudine pentru opera și munca depusă în formarea generațiilor de studenți, de dascăli și de practicanți ai scrisului istoric.

Coordonatorii volumului

ISBN: 978-973-595-365-2



SPECIFIC ROMÂNESC ȘI CONFLUENȚE CENTRAL-EUROPENE



SPECIFIC ROMÂNESC și CONFLUENȚE CENTRAL-EUROPENE

Profesorului Teodor Pavel
la împlinirea vârstei de 70 de ani

Presa Universitară Clujeană

Referenți științifici:

**Prof. dr. Ioan Bolovan
CS I dr. Dumitru Suci**

**Coperta I: Franz Neuhauser cel Tânăr – Sibiu la 1807.
Pictură (Carte poștală de epocă).**

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Specific românesc și confluențe central-europene: profesorului
Teodor Pavel la împlinirea vârstei de 70 de ani / coord.: Iosif
Marin Balog, Ana Victoria Sima, Ioan Cârja. - Cluj-Napoca: Presa
Universitară Clujeană, 2012

Bibliogr.

ISBN 978-973-595-365-2

I. Balog, Iosif Marin (coord.)
II. Sima, Ana Victoria (coord.)
III. Cârja, Ioan (coord.)

94(498)

© 2012 Coordonatorii volumului. Toate drepturile rezervate.
Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace,
fără acordul coordonatorilor, este interzisă și se pedepsește
conform legii.

Tehnoredactare computerizată: Alexandru Cobzaș

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelcan
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro
<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

SPECIFIC ROMÂNESC ȘI CONFLUENȚE CENTRAL-EUROPENE

**PROFESORULUI TEODOR PAVEL
LA ÎMPLINIREA VÂRSTEI DE 70 DE ANI**

COORDONATORI:

**IOSIF MARIN BALOG
ANA VICTORIA SIMA
ION CÂRJA**

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2012

Cuprins

| | |
|---|-----|
| Cuvânt înainte | 11 |
| Bibliografia selectivă a operei prof. univ. dr. Teodor Pavel | 17 |
| Mirela Popa-Andrei Centru și periferie. Epoca reformismului austriac în Transilvania și Lombardia | 31 |
| Florin Ștefan Un Habsburg revoluționar: Iosif al II-lea | 49 |
| Nicolae Bocșan Influențe italiene în gândirea politică a românilor din Banat și Transilvania | 59 |
| Barbu Ștefănescu Preocupări pentru modernizare agricolă pe domeniile ecleziastice bihorene în prima jumătate a secolului al XIX-lea | 69 |
| Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu, Viorel Rus Orașul Năsăud în anul 1869 (Contribuții de demografie istorică) | 79 |
| Nicolae Teșculă Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt, cotidian politic al sașilor ardeleni în deceniul opt al secolului al XIX-lea | 89 |
| Oana Habor Un capitol din relațiile politice și diplomatice româno-ruse: chestiunea basarabeană la sfârșit de secol XIX | 99 |
| Attila Varga Premierul Tisza István, francmasoneria și elita clericală românească în zorii primei conflagrații mondiale – Teologia politică (1914) | 113 |

Influențe italiene în gândirea politică a românilor din Banat și Transilvania*

Nicolae Bocșan

Universitatea Babeș-Bolyai Cluj Napoca

Una din cele mai importante contribuții doctrinare la definirea ideii moderne de națiune a aparținut gândirii italiene, începând cu Alfieri, continuat de Mazzini și apoi, de școala juridică italiană. Elementele noi pe care le susține mediul politic italian reflectă multe din trăsăturile romantismului italian, istoricizant și populist. Preeminența istorismului la Foscolo sau Mazzini chiar reflectă tendințe comune cu școala germană, chiar dacă Mazzini se apropie mai mult de direcția voluntarist-empiristă de interpretare a națiunii, originată în ideile Revoluției franceze, decât de cea naturalist-istorică, de sorginte germană. Mazzini, Leopardi, Gioberti, Balbo invocă argumente istorice și factorii materiali ca alcătuitoari ai națiunii, integrându-se teoriei erudite a națiunii, care pune accentul pe istorie, pe comunitatea de origine, numită rasă în această concepție, teritoriu, limbă, destin, religie, denumite elemente constitutive și caracteristice ale națiunii¹.

Mazzini a inaugurat în gândirea italiană o direcție legată de tradiția secolului al XVIII-lea, în cele mai multe componente, ce va fi continuată de gândirea europeană până la sfârșitul secolului. Discursul ideologic al lui Mazzini, elaborat în exil, are o mare varietate tematică. Nesistematic, el aglutinează teme ca popor, patrie, credință, fraternitate, viitor, misiune, revoluție, încercând să concilieze universalismul cu ideea națională. În 1835, în „Nazionalita”, Mazzini preciza că o naționalitate presupune o gândire comună, un drept comun, care însă nu sunt suficiente pentru existența sa. „O națiune – scria el – este asocierea tuturor oamenilor, care, grupați fie prin limbajul lor, fie prin anumite condiții geografice, prin rolul care le este

* Cercetarea a fost susținută prin grantul UEFISCDI Idei nr. PN-II-ID-PCE-2011-3-0040 „The Political Elite from Transylvania (1867–1918)”.

¹ George Sofronie, *Transformările doctrinare ale conceptului de „națiune”*, în „Transilvania”, 74, 1943, nr. 7–8, p. 10.

destinat prin istorie, recunosc un același principiu și mărsăluiesc sub imperiu unui drept unificat la cucerirea unui scop definitiv". La Mazzini ideea de națiune a fost legată de ideea europeană, asociate mereu în secolul al XIX-lea. El a plasat națiunea în conexiune strânsă cu umanitatea. Pentru Mazzini națiunea nu însemna un sfârșit, un scop de atins, era mijlocul cel mai înalt, mai nobil și mai necesar, dar numai un mijloc pentru a atinge scopul suprem, umanitatea, patria patriilor. În 1849 scria că fără patrie este imposibil să ajungi la umanitate. Națiunile constituiau pentru Mazzini indivizii umanității, așa cum cetățenii sunt indivizii națiunilor. La el umanitatea însemna Europa, concepută în sens revoluționar sau care trebuia restructurată de o revoluție².

Revoluția de la 1848 a încheiat o perioadă în evoluția ideii de națiune, ce corespunde afirmării națiunilor moderne. În căutarea unei identități, Europa renăștea în națiuni, impunându-se o concepție națională liberală a edificării ordinii europene, ce reclama libertatea și egalitatea națiunilor, organizarea ei după principiul de naționalitate, care-și începea marea carieră în politica europeană.

Cea mai clară expresie doctrinară i-a dat-o juristul italian Pascal Mancini prin lecția inaugurală a cursului de drept internațional la Universitatea din Torino, din 22 ianuarie 1851, *Naționalitatea ca fundament al dreptului popoarelor*. Teoria lui Mancini a oferit primele baze juridice principiului de naționalitate, ridicând ideea de națiune la rangul unui principiu alcătuitor de stat. Mancini a definit națiunea ca „o societate naturală de oameni, de unitate de teritoriu, de origini, de obiceiuri, de limbă adaptată unei comunități de viață și de conștiință socială”. Invocând factorii materiali ca elemente constitutive ale națiunii, Mancini a susținut că acestea nu sunt suficiente, ele constituie o materie inertă, capabilă să trăiască, dar căreia îi lipsește suflul vital, spiritul de a exista. În concepția lui Mancini aceasta era conștiința națională, sentimentul și voința de a fi aceeași. O națiune presupunea, în teoria sa, o unitate morală, o gândire comună, o idee predominantă care face ca ea să existe³. El așeza la baza dreptului libera și armonica dezvoltare a naționalității, accentuând ideea că în dreptul internațional națiunea și nu statul reprezenta „unitatea elementară, monada rațională a științei”⁴. Într-o altă lucrare a sa, *Principiul de naționalitate*, Pascal Mancini accentua importanța conștiinței proprii existenței distincte și a diversității față de alte națiuni, definită a fi spiritul care dă viață elementelor materiale. El susținea o nouă concepție de drept, întemeiată pe doi ter-

² Federico Chabod, *L'idea di nazione*, Bari, 1962, p. 71.

³ George Sofronie, *op. cit.*, p. 8-9; Federico Chabod, *op. cit.*, p. 65-66; D. Gusti, *Problema națiunii*, în *Opere*, vol. IV, București, 1970, p. 14.

⁴ P.S. Mancini, *Il Principio di nazionalità*, Roma, 1920, p. 15.

meni esențiali, naționalitatea și umanitatea, considerând că vechea teorie a statului este insuficientă în economia relațiilor internaționale. Principiul suprem, care reprezenta legea universală a dreptului în concepția sa era coexistența și independența reciprocă a tuturor națiunilor. Această lucrare era și o pledoarie pentru statele naționale, denumite de Mancini „creații ale naturii”⁵. Prin lecțiile sale Pascal Mancini a inaugurat o școală de drept italiană în chestiunea naționalității, reprezentată prin Mancini, Carnaza Amari, care a avut o mare influență asupra teoriilor europene de la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX. Teoria lui Pascal Mancini ilustrează teza pe care George Sofronie a definit-o a empirismului național și reprezintă o contribuție originală a gândirii italiene în epocă, în definirea națiunii, influențând exprimări ulterioare pe această temă. Între personalitățile influențate de Mancini în lucrările lor, George Sofronie a remarcat pe Bluntschli în Germania, Menger în Austria, Eötvös în Ungaria, Barthélemy în Franța, Gradowski și Soloviev în Rusia⁶.

Definiția lui Mancini a influențat naționalismul liberal și ideea de națiune la popoarele din Europa Centrală și de Răsărit care nu și-au realizat unitatea națională. Teza împărtășită de juriștii italieni pe baza definiției manciniene, după care „statele construite pe baze naționale reprezintă un element de pace, de progres și de promovare a domniei dreptului în relațiile internaționale”, s-a bucurat de un mare ecou la popoarele din statele multinaționale, încurajând afirmarea principiului de naționalitate în doctrinele națiunilor care aspirau la un stat național.

Teoria lui Mancini a influențat definiția voluntarist-empiristă a națiunii, care s-a impus în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, prin J. Stewart Mill și mai ales prin celebra definiție a lui Ernest Renan.

Pașoptismul românesc a inaugurat sociologia națiunii la români, unii ilustrând o influență majoră din gândirea italiană. Influența lui Mazzini asupra lui Bălcescu⁷, Ghica, Rosetti și mai ales I. C. Brătianu prin eseul *Naționalitatea*, publicat în 1853, în exil⁸, este o chestiune pe larg demonstrată de prof. Delureanu și nu vom relua această temă.

⁵ *Idem*, *Il Principio di nazionalità e il progresso umano*, în *Il Principio di nazionalità*, p. 44-45.

⁶ George Sofronie, *op. cit.*, p. 8.

⁷ Gh. Zane, „Nicolae Bălcescu și ideea de națiune”, în *Nicolae Bălcescu. Opera. Omul. Epoca*, București, 1976, p. 16; Ioan Ungureanu, *Idealuri sociale și realități naționale. Seriiile constitutive ale sociologiei românești (1848-1918)*, București, 1988, p. 74.

⁸ „Republica română”, 1853, nr. 2, reluat cu modificări în vol. *Din scrierile și cuvântările lui I.C. Brătianu, 1821-1891*, București, 1903, p. 39-61.

În Transilvania, cel mai cunoscut gânditor italian a fost Pascal Mancini, care a influențat decisiv teoria despre națiune a românilor de la 1860 până la cunoscuta scriere despre națiune a lui Dimitrie Gusti, din 1919 (*Problema națiunii*).

Instaurarea regimului liberal în Austria a stimulat formularea unor planuri de reorganizare a Imperiului austriac pe principii federaliste și liberale. În acest context se încadrează scrierea lui Vincențiu Babeș, *Cauza limbilor și a naționalităților în Austria*, care a enunțat fundamentele teoretice ale programului politic susținut de Andrei Mocioni, reprezentantul Banatului în Senatul imperial, care a fost convocat pentru a dezbate organizarea viitoare a monarhiei⁹. Prin numeroase teze enunțate, Vincențiu Babeș prelua mai multe elemente din teoria lui Mancini. El delimita statul și națiunea scriind că „în idee și definițiune sunt diferite”. Concepția propusă de Babeș, eterogenă în ansamblu, combina influențe dinspre teza germană a specificului național și cea manciniană, care accentua voința de a fi națiune, conștiința individualității și asumarea acestei individualități. Lucrarea lui Babeș și programul politic al lui Andrei Mocioni susțineau federalizarea monarhiei pe baza autonomiilor naționale, constituite pe baza egalității de drept a națiunilor, care trebuiau să se organizeze „într-un întreg politic și național de sine stătător”¹⁰.

Instaurarea dualismului de stat austro-ungar a proliferat o bogată literatură consacrată problemei naționale, în parte influențată și de triumful, chiar parțial, al principiului de naționalitate prin formarea noilor state naționale, italian, român sau mai târziu german. Noile realități din monarhia dunăreană au imprimat ideii de națiune la români un caracter juridic și politic, reactualizând relația dintre națiune și stat. În deceniile șapte-opt ale secolului al XIX-lea, românii din monarhie traversează, în istoria ideii de națiune, trecerea de la principiul de naționalitate ca temei doctrinar al militantismului politic, care va triumfa la sfârșitul secolului XIX și la începutul secolului XX. Este o prelungire a romantismului politic la români, o perioadă dominată de contribuțiile lui Simion Bărnuțiu, Vasile Maniu și Alexandru Mocioni. Aceștia aduc o perspectivă nouă în dezbaterile asupra națiunii, puternic marcată de tezele italianului Mancini, care a deplasat dezbaterile în planul internațional, pornind de la ideea individualității și egalității națiunilor.

⁹ *Cauza limbilor și a naționalităților în Austria*. Pertractată de un român, Viena, 1860, p. 87.

¹⁰ *Ibidem*, p. 86; „spiritul timpului n-ar putea recomanda, nici suferi altfel de autonomie decât națională, adică a celor recunoscute zece națiuni din Austria, cu atâta mai vărtos căci astăzi interesul civilizațiunii, carele strâns luat e identic cu al naționalităților, toate alte interese absoarbe, apoi națiunile interesate și anume cele mai asuprite, afară de solidaritatea tuturor colectivă, numai și numai într-o proprie națională autonomă și pot afla convenita și dorita securitate și prosperitate”, *Ibidem*, p. 19.

Simion Bărnuțiu a fost într-o mai mare măsură tributar școlii istorice a dreptului din Germania, respectiv lui Savigny. Bărnuțiu a interpretat națiunea ca un organism cu legile proprii de dezvoltare, ca o comunitate naturală, acreditând teza națiunii ca o persoană juridică, în funcție de care construiește teoria sa despre națiune. De la Mancini, Bărnuțiu a preluat ideea că „națiunea e subiectul drepturilor publice”, idee susținută în cursul „Dreptul public al românilor”, prezentat la Universitatea din Iași¹¹. O altă idee formulată de Bărnuțiu după italianul Mancini viza dreptul internațional, pe care îl prezenta ca o negație a „dreptului ginților celui adevărat”, deoarece „nu recunoaște personalitatea națiunilor”, „nu recunoaște ginți sau națiuni, el recunoaște numai state”¹². Concepția sa juridică și politică despre națiune, pe care a susținut-o în perioada ieșeană, nu a fost lipsită de exagerări, mai ales în latinismul anacronic sau în xenofobia de care a dat dovadă.

În anul 1867, în contextul transformărilor politice care au avut loc în Europa și în România, un bănațean stabilit la București publica cartea *Unitatea latină sau cauza română în procesul naționalităților*¹³. Influențat de lecția lui Mancini, Vasile Maniu a dezvoltat ideea de națiune dintr-o perspectivă nouă, diferită de abordările anterioare, aceea a ordinii internaționale pe continent, în care națiunile erau sau trebuiau să formeze subiecte de drept internațional. Într-un ton optimist, el susținea că o nouă ordine socială și politică se va edifica pe continent, întemeiată pe dreptul națiunilor. În această nouă ordine internațională, principalul subiect de drept trebuiau să fie națiunile cu individualitatea lor¹⁴. Vădit influențat de ideile suveranului francez Napoleon III, Vasile Maniu aprecia că edificarea noii ordini a început prin formarea statelor naționale în numele principiului de naționalitate, denumindu-le unități naționale¹⁵.

Vasile Maniu pleda pentru unitatea gîntei latine, din care făcea parte și unitatea românească. Sub influența lui Mancini, care fixa principiul de naționalitate la temelia noului drept internațional, el pleda pentru constituirea popoarelor „în corpuri organice naționale”, pentru unitatea latină ca o necesitate europeană. Unitatea latină putea constitui un element catalizator în realizarea noii ordini europene¹⁶.

¹¹ *Dreptul public al românilor*, Iași, 1867, publicat după redacțiile autorului din 1860 și 1863.

¹² *Ibidem*, p. 184–187, capitolul Dreptul ginților european.

¹³ Vasile Maniu, *Unitatea latină sau cauza română în procesul naționalităților*, București, 1867. De același autor, *La mission de l'Occident latin dans l'Orient de l'Europe*, Paris, 1869.

¹⁴ *Idem*, *Unitatea latină sau cauza limbilor în procesul naționalităților*, p. 4.

¹⁵ *Ibidem*, p. 7.

¹⁶ *Ibidem*, p. 8.

Cel mai consistent interpret al ideii naționale în anii '60 a fost Alexandru Mocioni, mai ales prin discursurile rostite în parlamentul Ungariei, referitoare la legea naționalităților din 1868¹⁷. Discursul ilustrează sinteza liberalism-naționalism și noile tendințe din gândirea europeană, inspirate de opera lui Mancini.

Teoria sa despre națiune, construită pe ideea individualității și diversității națiunilor, a subliniat caracterul spiritual al națiunii, valoarea sa morală, aducând în gândirea politică românească – pe urmele lui Mancini – o idee nouă, conștiința de sine a națiunii („*fiindcă cuprinde în sine spiritul moralității și fiindcă dispune de conștiință de sine, e personalitate, persoană juridică*”)¹⁸. Conștiința de sine a națiunii era reflexul dezvoltării spirituale a instrucției, educației, a progresului moral, era un element spiritual¹⁹.

Mocioni aplica ideile lui Mancini despre individualitatea națiunii și calitatea ei de subiect al dreptului, atât în dreptul intern, cât și în dreptul public internațional. În dreptul intern, cel mai înalt postulat național era asigurarea existenței și a dezvoltării individualității naționale. Dreptul național era un drept fundamental, nu produsul voinței politice, ci derivat din însăși existența naturală a națiunii. Dreptul național era un drept natural și în această ipostază pretindea garanție legală.

Între 1880–1906, sociologia națiunii la românii din Austro-Ungaria a dezvoltat o concepție voluntarist-contractualistă despre națiune. O împărtășea I. G. Sbierra, într-o lucrare tipărită la Cernăuți în 1880, *Conceptul națiune și însemnătatea graiului național*, în care acorda un rol determinat voinței și conștiinței de a forma o națiune, completând ideile manciniene cu elemente dinspre teoria organicistă despre națiune. Cel mai elaborat concept a aparținut lui Alexandru Mocioni, dezvoltat în studiul *Conștiința națională*, publicat în 1888²⁰, prin care triumfa definiția spiritualist voluntaristă a națiunii. El a distins între elementele constitutive ale națiunii proprietățile fizice, pe care le așeza sub denumirea de „*tip național*” și proprietățile psihice, cuprinse sub denumirea de „*caracter național*”. „*Ceea ce a transformat corpul imobil al națiunii într-o ființă vie, transformând ideea de naționalitate într-o idee forță – scria Mocioni – era conștiința națională*”²¹. Ideea o împărtășea și A.C. Popovici, în 1892, în conferința rostită la Ateneul Român, prezen-

¹⁷ T.V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. IV, Sibiu, 1906, p. 473–482.

¹⁸ *Ibidem*, p. 474.

¹⁹ *Ibidem*, p. 475.

²⁰ Al. Mocioni, *Conștiința națională*, Viena, 1888 (extras din Almanahul Societății academice social-literare „România Jună”, Viena, 1888)

²¹ *Ibidem*, p. 6–7

tând conștiința națională ca factor esențial, determinant în formarea națiunii moderne²². Tributar gândirii politice italiene, reprezentată prin Mancini, Mamiani, Minghetti, Palma, A.C. Popovici sublinia în 1906, în cartea *Statele Unite ale Austriei Mari*²³, că națiunea reprezenta „*o unitate morală*”, iar conștiința națională „*un drept ce nu poate fi contestat*”²⁴.

Originată în curentul naționalist și liberal reprezentat de Mancini, de școala juridică italiană și de francezul Ernest Renan, teza voluntaristă, care pornea de la conștiința morală, fixa principiul de naționalitate pe temeiul dreptului public.

Influența italiană a fost puternică și de durată în gândirea politică a românilor, continuă peste o jumătate de secol. Ea avea o dublă semnificație.

Pe de o parte relevă funcționalitatea unui model italian pentru militantismul politic românesc și pentru doctrina ce îl fundamenta, pe de altă parte o solidaritate afirmată în numele panlatinismului, ilustrând strategia mișcării românești de a se integra democrației europene pe această cale, ca o reacție la panslavism, pangermanism sau la exclusivismul maghiar.

Mocioni și Popovici au acreditat teza potrivit căreia ideea de naționalitate își avea originea în doctrinele Revoluției franceze²⁵. După Mocioni, principiile de suveranitate a poporului și de democrație au deșteptat popoarele la conștiința națională. După Mancini și Renan, concepția românească asocia conștiinței și voința de a fi sau a constitui o națiune. Raportul conștiință-voință a fost pe larg analizat la Sbierra²⁶ și Mocioni²⁷.

Conștiința națională a fost definită ca principalul factor ce contura individualitatea națiunii, „*era totul și supremul*” în expresia lui Al. Mocioni. Ea reprezenta o fază mai înaltă din existența sociabilității, caracterizată prin faptul că asigura individualității națiunii calitatea de subiect de drept. Ca persoană colectivă națiunea dobânda personalitate juridică, națiunea intra astfel în dreptul public. În 1906,

²² Aurel C. Popovici, *Principiul de naționalitate. Conferință dezvoltată la 30 ianuarie 1894 în Ateneul Român din București, București, 1894, 45 p.*

²³ *Idem*, *Die Vereinigten Staaten von Grossösterreich. Politische Studien zur Lösung der Nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn*, Wien, 1906. Ediția în limba română *Stat și națiune. Statele Unite ale Austriei Mari. Traducere din limba germană, cu o prefață de Petre Pandrea*, București, 1939.

²⁴ *Idem*, *Stat și națiune*, p. 167.

²⁵ Al. Mocioni, *Conștiința națională*, p. 8; Aurel C. Popovici, *Chestiunea naționalităților și modurile soluționării sale în Ungaria, Sibiu, 1894, p. 3.*

²⁶ I.G. Sbierra, „Condițiunile necesare pentru existența, conservarea și prosperarea graiului național”, în *Almanahul Societății academice social-literare „România Jună”*, Viena, 1883, p. 143.

²⁷ Al. Mocioni, *Conștiința națională*, p. 8.

A.C. Popovici scria despre problemele naționale că erau „*probleme de drept public, adică probleme constituționale*”²⁸.

Epoca modernă a propus o nouă ordine de drept, fundamentată pe o concepție etică despre lege. După Al. Mocioni, două principii fundamentale ale epocii moderne au modificat dreptul public – principiul drepturilor omului și principiul de naționalitate. Principiul de naționalitate recunoștea individualitatea națională de subiect natural de drepturi de ordine mai înaltă, respectiv de subiect natural al statului²⁹.

Pentru întâia oară în istoria ideii moderne de națiune, filosofia politică românească a teoretizat, din perspectiva principiului de naționalitate, dreptul națiunilor de a constitui state naționale. „*Ideea de naționalitate – scria Mocioni – este dară concepțiunea purtată de ideea de drept, a unei noi ordini a popoarelor și statelor, ordine în parte deja realizată, în parte încă de a fi realizată, care culminează în principiul juridico-politic că fiecare popor, deșteptat la conștiința sa națională, încât posedă celelalte calificațiuni materiale și spirituale pentru formarea unui stat, are și dreptul natural nedisputaver de a se constitui după propria sa autonomie suverană într-un stat național independent*”³⁰. Ideea a fost exprimată de Mancini în prelegerile sale de drept internațional. Ea puna în discuție ordinea de drept existentă pe plan internațional, contestând principiul teritorial, bazat pe cucerire, pe dreptul forței în favoarea principiului statului național. Pentru A.C. Popovici această fază din evoluția umanității reprezenta „*momentul alcătuirii de state în principiul naționalităților*”³¹. Principiul spiritual devenea o normă de drept. „*Acest drept al naționalităților – scria A.C. Popovici, în 1894 – rezultă din conștiința națională, care pretinde constituirea unei naționalități într-o formă de stat și se întemeiază pe suveranitatea națională a poporului conștient de naționalitatea sa. Cu aceasta este motivat și dreptul naționalităților de a ieși din legăturile politice străine și a se uni cu eventualele state de naționalitate comună într-un singur stat național și independent*”³². În 1906 Popovici a dezvoltat această teză, invocând școala italiană, atunci când interpreta principiul prin „*dreptul națiunilor să se unească libere și să ducă o viață independentă*”.

²⁸ Aurel C. Popovici, *Stat și națiune*, p. 174.

²⁹ Al. Mocioni, *Conștiința națională*, p. 16.

³⁰ *Ibidem*, p. 16–17.

³¹ Aurel C. Popovici, *Principiul de naționalitate*, p. 21

³² *Ibidem*, p. 22.

Până la începutul secolului XX gândirea politică la românii din Ungaria s-a inspirat masiv din ideile promovate de Mancini și de școala juridică italiană în teoria despre națiune, promovând o concepție voluntarist-spiritualistă despre națiune, compatibilă cu doctrinele liberale despre naționalitate formulate în Europa, la care a adus propriile contribuții despre conștiința națională și principiul de naționalitate.